

Hüseyin İlter Taşkiran - Yazı ve Mimari

Mimari ve yazının aralarında var olan ilişki tarihsel süreç içerisinde birbirini ile bağlanmıştır. Tarihte insanlar semboller ve göstergeler ile iletişim sağlamayı amaçlamışlar ve asırlardır göstergeler aracılığı ile içerik oluşturmuşlardır. Bu şekilde mimari ve sanat bir dil haline gelmiş, mimar ve sanatçılar ait oldukları çağlara yönelik düşünce ve anlayışını kendilerine has yöntemler ile eserlerine aktarmışlardır. 18.yy sonunda endüstri devriminin yarattığı makineleşme ve teknolojik gelişmeler ile mühendislik ve mimarlık büyük bir devrim yaşamış ve makineleşme dönemi başlamıştır.

Mimari yapının görsel iletişimini sağlayan nesnel biçiminin, bilimsel ya da mantıklı bir düşünüş ve gözlemler sonucu bilinçli olarak seçiminin en eski örneğini, Plato ve Pythagoras'ın evreni sayı üzerine kurduğu felsefesi oluşturmuştur. Bu felsefeye göre, ideal bir oran sayılan altın oran, sanat ve mimarinin bir kuralı olarak sayılmıştır. Altın oran Yunan mimarisinde, Rönesans ve Gotik Çağ'da yaygın biçimde kullanılmıştır. Günümüzde de modern mimar ve sanatçılar tarafından hala kullanılmaktadır. Ancak metafizik bir yaklaşımla bu tür nesnel biçim seçimini eleştiren düşünürlere göre, boyut kavramı matematikten gelmektedir. Fakat bazen genel özellikleri formüllendirmek için tarihi boyutu, insan boyutunu, toplum bilimsel boyutu, vb., bazen de bir olayın tüm boyutlarını kapsamaya çalışan, araştırma ve hesap detaylarında olduğu gibi anlamlar içerir. Matematiksel işlemlerdeki boyut teriminin net bir anlamı vardır. Bir mekânın 1,2,3,4 ya da sayısız boyutu olabilir. Matematiksel olarak üç boyutun ötesinde boyutlar tasarlanabilir; fakat zihinsel bir işlem olan bu tasarımları figür haline dönüştürmek olanaksızdır. Yani boyutun kavramdaki anlamı, mekânla ilgili boyut kavramına eşdeğer değildir. Dolayısıyla mimari tasarım ve iletişimde, zihinsel matematik hesapların fiziksel gerçeklerle olan ilişkisinde çözümlenmiş çok sayıda problemin ortaya çıkma olasılığı söz konusudur.

Mimari yapılar üretildikleri, dönemin iş ve çalışma yaşamının örgütlenişi, inancı, ekonomisi gibi toplumsal yapısı ile birlikte yapı, malzeme, yapımların teknikleri gibi kendi fiziksel yapısı hakkında somut veriler sağlayan göstergeleri içerir. Bu özellikleri ile mimari yapılar, üretildikleri dönem ile ilgili somut veriler taşıyan birer tarihsel belgedir. İnanç, ritüel ve dünya tasarımladıklarının mimari düzenleme içinde tarihsel bir belge haline dönüşmesi ile tanıklık kavramı ortaya çıkar. Belgelik kavramı nesnel, tanıklık kavramını oluşturan soyut göstergeler ise öznel içerir. Bir yapıta belgelik özelliğini verecek olan kişi, bir başka çağ ve mekânın insanı olacağı için mimari yapıyı değerlendirirken, tanık durumuna girer. Bu kişi de, çağlar arasında insanlara aktarılan bir iletişimin varlığını ortaya koyar.

İletişimde biri bildiriye gösteren, diğeri ise bu bildiriye alan olmak üzere iki taraf söz konusudur. Bildiriye gösteren kaynak ve bildiriye alan alıcı birimler arasında ortak değer içeren simge, şifre, işaret biçimindeki bilgiler, önce kaynaktan çıkarak bir iletişim aracı ile iletiyi aktaran kanaldan geçer ve alıcıya ulaşır. Bu iletiyi alan alıcı onu anlayarak başka bir ileti oluşturur ve böylece kendisi de kaynak durumuna geçer.

İletişimin gerçekleşebilmesi için göstergeler, bu göstergelerin doğru kullanılması ve gösterge dizgelerinin alıcı ve verici tarafından tanınmaları gerekir. Bunu sağlamak amacıyla gösterge dizgelerini inceleyen bir bilim olan göstergebilim geliştirilmiştir.

Göstergebilimin konusu, iletişimi gerçekleştiren göstergeler olmuştur, ki Gösterge kavramının ilk kez dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından 1907-11 yılları arasında ortaya çıktığını söylemektedir.

Eskiden beri süregelen felsefi geleneğe göre, fikirleri ifade eden her nesne, her davranış, her hareket bir iletişim yolu, yani bir dildir: bir futbol maçı, resim, müzik, sinema, bütün gösteriler, karayolu, trafik işaretleri, deniz ulaşımında kullanılan işaretler, kuş ötüşü, vb. G. Mounin ise tam tersine, bir şeyin dil olabilmesi için onun iletişim amacı ile kullanılması ve keyfi işaretlerden meydana gelip anlambilim ve ses birimlere ayrılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Fikirleri ifade eden her nesne, her davranış, her hareket bir iletişim yolu yani bir söylemdir. Bu söylem insanların yaşadığı alanları şekillendirmiştir. Antik Yunan kentlerinden günümüzün küresel kentlerine kadar insanlık yaşadığı mekanları biçimlendirmiştir bu sebeple R. Bathes'a göre, kent bir söylemdir. Bu söylem, o kentte yaşayanlara konuşan gerçek bir dildir. Ona göre, sinema dili, çiçeklerin dili gibi eğretilmeli bir anlam taşıyan kentin dili ya da mimarinin dili biçimindeki konuşma aşamasından daha ileri bir aşamaya geçilmelidir. Yani Freud'un rüyaların dili üzerinde konuşurken rüyaları eğretilmeli anlamından arındırıp onlara gerçek anlamlar vermesi gibi kenti de eğretilmeli anlamından sıyrıp bilimsel bir içerik kazandırmak gerekir.

Diğer yandan Antik Yunan'da çeşitli yerlerden söz ederken, onların simetrikli-karşıtlıklarını, dizgeleri ve dizimleri ile gerçek bir söylem oluşturan Herodot, sıcak ya da soğuk ülkeler, bilinen yetisi gibi bir tümce, bir şiir gibi söz etmiştir. Coğrafi mekândan kentsel mekâna geçiş bir inceleme yaparsak; Antik Yunan ve Orta Çağ'da kent merkezinin, kentin en anlamlı yeri olduğunu görürüz. Kent merkezi, adeta o kentin öyküsüdür ve kültürün de merkezini oluştururdu. Bu çağda kent kavramı bir anlam taşıyordu; çünkü kent tasarımı, işlev ve kullanım biçimine göre gerçekleştiriliyordu. Bu yüzden sanayi devrimine kadar mimari ve kentsel çevre, orada yaşayanlar tarafından kolaylıkla kavranıyor, anlaşılabilirdi. Bir başka deyişle toplumsal yaşam ve mimari, hatta kentsel yapılaşma meydanları, sokakları, yapıları ile bir bütünlük içinde herkesin kolayca algıladığı bir şifreye sahipti. Sanayi devrimi sonrası yeni teknik olanaklar ve malzemelerin ortaya çıkışı ile gerçek yenilikler dış mekânda gerçekleşmiş, yeni ulaşım araçları ve gelişen yeni olgular nedeniyle kentsel mekân önem kazanmıştır. Bunun sonucunda da insanlar tarafından toplumsal olarak anladıkları gibi biçimlendirilen ve kendini anlatan Orta Çağ mekânının yerini birçok işlevi içinde barındıran çok büyük yapılar ve karmaşık kent peyzajı almış ve böylece diyalog ortadan kalkmıştır. Kente anlam vererek biçimlendirilemeyen insan, başka boyut meydana getirir. Böylece mimari ve daha çok da kent bilim, kuramsal bir zenginliğe kavuşur. Bu boyut insanın rasyonel ve görsel algılarına başvuracak, fakat duyular ve sevgiler aradığı şifreleri kolayca bulmakta güçlük çekecektir.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru en etkili biçimde Victor Horta tarafından uygulanan Art Nouveau ile mimaride klasik biçimler elenerek planlamada daha fazla özgürlük elde edilir. Her şeyden önce ekonominin en belirleyici rolü oynadığı modern mekân anlayışı, serbest plan kavramı üzerine kuruludur. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan kentleşmenin sonucu olarak toplumsal koşullar, anıtsal yapılar yerine orta sınıf, işçi sınıfı ya da köylüler için konutlar yapmayı gerektirir. Uçağın icadı, otomobil gibi araçlar, yeni mekân ihtiyaçları doğurur. Otoyollar, servis istasyonları, uçak hangarları, hava limanları, garajlar inşa edilir.

Nüfusun belli yerlerde yoğunlaşmasının sonucunda “dikey şehir” olarak adlandırılan, metal ve betonarme gibi malzemeler kullanılarak tabanda az yer kaplayıp çok sayıda nüfusu barındırabilmek için bloklar halinde yüksek yapılardan oluşan katı, düz geometrik kentler ortaya çıkar.

Bu kentlerde, yaşanan mekânsal düzenlemelerin şifrelerinin çözülmesi ve bunların kolayca algılanabilmesini sağlamak amacıyla yönlendirme işaretleri, vb. yardımcı elemanların kullanılması gerekmiştir. Anlam kaybı nedeniyle kent artık kendi dilinin ötesinde bir dil (üst-dil) ile ifade edilmektedir. Soyut işaretler ve yazıyı da kullanan bu dilin yokluğunda anlam yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle mimari ya da kentin dilinin yerin mimari ve kent üzerine konuşulan dil almıştır. Bu yüzden bir gösterebilimci ya da anlam bilimci, mekânı nesne olarak ele almadan önce o konu üzerindeki yazıları da incelemek durumundadır.

Jean-Christophe Bailly Paris’i anlatırken, mimari ve kentin dilini bir roman dili ile şöyle kıyaslar: “Paris, en üstün düzeyde bir düzyazıdır. Üzerinde anıtların şiirselliğinin bir tarih ya da olayı aktarır gibi çerçevede biz söz dizimine ve özlü bir sanat sözlüğüne sahip çok büyük bir romandır. Yoldan geçen herhangi bir kimse bu romanın kahramanıdır ve kendi isteğine göre yazar, istediği neyse onu aktarır.”

Victor Hugo, “Notre Dama de Paris” adlı eserinde anıt ve kenti insanın mekâna yazdığı bir yazı gibi ele almaktadır. Burada matbaanın icadı ile ortaya çıkan kitap bir gücün yerini alacağından söz eder. Ona göre, Orta çağ mimarisi dini sahneleri betimleyen heykelleri ve resimleri ile bir kitap gibidir. İlk insanların hafızalarında sakladıkları hatıralar çoğalıp karmaşık hale geldikçe, sözün uçuculuğu dolayısıyla bu hatıraların muhafaza edilmesinin zorlaştığını, bu nedenler her geleneğin bir anıt ile daha görülebilir, daha sürekli olarak yere yazıldığını, V Hugo şöyle ifade eder; “Mimari, yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Yere konulan bir dikilitaş bir harf, her harf bir hiyeroglifi ve hiyeroglif üzerindeki kolon başlığını taşıyan bir kolon gibi, bir fikirler grubunu üzerinde taşıyordu. İlk insanlar bütün yeryüzünde her yerde (Asya’da, Amerika’da) bu şekilde dikilitaşları konurdular.

Daha sonra taşlar üst üste konup bu granitten oluşan heceler çiftler çiftler kullanılarak sözcükler meydana getirildi. Kelt dolmenleri ve kromlekleri, Etrüsk tümülüsleri, İbrani galgalları birer sözcüktürler. Bazıları, özellikle de Tümülüsler özel addır. Bazen geniş bir plaj ve çok sayıda taş bulunduğu zaman bir cümle yazılıyordu. Karnaktaki sıralar halinde konumlandırılmış dikilitaşlar bunun kanıtıdır.

Gelenekler birçok simge üretmişti, bu gelenekler simgeler altında, ağacın gövdesinin, yaprakları altında kaybolduğu gibi, görünmez oluyorlardı, insanlığın inandığı bütün bu simgeler, giderek büyüyüp, çoğalıp, çaprazlaşarak gittikçe daha karmaşık bir hale geldiklerinden, ilk anıtlar artık onları içeremez olmuşlardı. Simgeler artık her yerden dışarı taşmıyordu. Bu anıtlar artık ilkel gelenekleri zorlukla anlatabilir hale gelmişti. Simge yapıda betimlenmeyi gereksindiği için, mimarlık insan düşünencesiyle birlikte gelişerek bin başlı, bin kollu bir dev oldu ve dalgalanıp uçuşmakta olan tüm bu simgeleri görülebilir, dokunulabilir ve ölümsüz bir biçime dönüştürdü. Bir çağın genel fikirlerinin yazılışı olan Eklinda Pagod’u, Mısır Rhamseion’u, Süleyman Peygamberin Mabedi gibi harikulade anıtları ve aynı zamanda da kitapları yazmak için bir harf olan kolon, bir hece olan kemer, bir sözcük olan piramit, geometri ve şiir yasalarıyla gruplaşıyor, birleşiyor, birbirinin içinde eriyor, iniyor, çıkıyor, üst üste geliyor, gökyüzünde kat kat oluyordu “.

Kenti bir şekilde düşünceleri, istekleri doğrultusunda şekillendiren insanlık kullandığı dilin yapısı için o kentte yaşayanlar açısından kentin bir imgesini bulmaya çalışan K. Lynch, çalışmalarında “okunabilirlik” kavramına büyük önem vermiş ve kentsel mekanda; sokaklar, demiryolları, kanallar gibi içinde insanların hareket halindeyken kenti gözlediği ve diğer çevre elemanlarının bunlar boyunca yer alıp ilişki içinde bulunduğu birimler olan yollar; demiryolu duvar gibi iki bölgeyi birbirinden ayıran yanıl özellikte olup aşılması için fazla zorluk istemeyen, bazen de dikiş çizgisi gibi iki bölgeyi birbirine birleştiren sınır birimleri – bu birimlerin işlevlerinden biri, su ya da duvar ile çevrili kentlerde olduğu gibi, bölgelerin birlikteliğini muhafaza etmektir -; kentin bir parçası olan ve kimliğinin anlaşılmasına olanak sağlama gibi genel bir özellik taşıyan semtler – iki boyutlu mekan gibi düşünülerek bir gözlemci tarafından düşünce yoluyla algılanır; birleşme noktaları, ulaşım sistemlerinin değiştirildiği noktalar, yolların kesiştiği noktalar gibi bir kentin stratejik yerleri olan düğüm noktaları ve bina, tabela, butik ya da bir tepe gibi işaret olan nesnelere, yani ses birimler ve anlam birimlere benzeyen birimler bulmaya çalışmıştır.

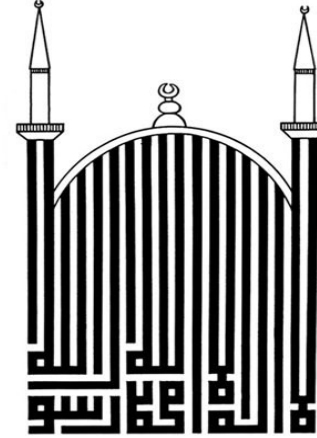
Mimari ile dil arasındaki benzerlik, “eklemlilik” kavramı üzerinde meydana gelir. Saussure ve Martinet’in ortaya koyduğu anlam birim ve sesbirim kavramları ve Barthes’ın tümce ve anlatım yapısı araştırmaları ışığı altında bir mimari yapıda, art arda gelen eklemeliliklerin bulunduğu söylenebilir. Şöyle ki: kolon, giriş vb. yapı elemanları bir araya gelerek bir bütün olan yapıyı meydana getirirler.

Bu alanda genel anlamda ilk deneme, Guadet tarafından gerçekleştirilmiş ve bütünü kompozisyonunun; duvar, kapı, pencere, merdiven, vb. mimari elemanlar, hol, galeri, giriş vb. kompozisyon elemanları, sivil, askeri, dini, vb. yapı çeşitleri gibi üç düzeyde oluştuğu ileri sürmüştür.

Bu sınıflandırma da mimari elemanlar sesbirime, kompozisyon elemanları anlam birimine, kompozisyonun üçüncü düzeyi olan yapı çeşidi ise timce ya da timce grubuna benzetilerek mimari dil ile dil arasında ilişki kurulmuştur.

Ancak dilbilimde dil, hem düşünceyi ifade eden hem de düşünmeyi sağlayan bir araçtır. Mimari de ise, nesnenin tanınması dil aracılığıyla olur. Bu da dilbilim ile mimari arasında terimi terimine bir benzerlik kurmaya çalışmanın boş bir çaba olduğunu gösterir. Bu bakımdan mimari, bir sistem olarak ele alınmalı ve dilin yapısı ile bu bağlamda benzerlik kurulmalıdır. Dilbilim ile mimari arasındaki ilişkiler konusunda fazla ileri gidilemeyeceğinden, kısır bir döngüye düşmekten sakınmak için, mimariyi dil dışı konular üzerinde çalışan, ancak dili sadece örnek olarak değil, aynı zamanda bir bileşen, aracı ya da gösterilen olarak, çalışma alanını genişleten gösterebilim açısından da ele almak gerekir. Bu düzeyde dil artık dil bilimcilerin dili değildir. İkinci bir dildir ve birimleri de anlam birimleri ya da sesbirimler olmaktan çıkmıştır. Gösterge bilim, dil dışı konular üzerindeki çalışmasını gösteren-gösterilen, dizim-dizge, düz anlam-yan anlam gibi kavramlar aracılığıyla gerçekleştirir.

Yazıya dökülen iletişim şekli, tüm özniteliklerinden ari olarak yüzyıllarca taşınmış bir kültürün geleceğe kurulan köprüsüdür. Bu köprüler insanların yaşadığı mekânlarda gösterebilimi, dilbilimi ve anlambilimi arasında bir bağ kurulurken bunun mimari ve sanat eserleri ile izlerini görmek mümkündür.

TEŞEKKÜR

Doç. Dr. Hüseyin İlder Taşkıran’ın Yazı ve Mimari adlı kitabından derlemeler ile oluşturulan bu yazı ile, Hüseyin İlder Taşkıran’ın bu eşsiz çalışmasını sizler ile paylaşmak ve Mimar Hüseyin İlder Taşkıran’a olan saygılarımızı sunmayı amaçladık.

SİYAH BEYAZ

Sadece mesleki etikler ve öğretiler ile sınırlı kalmayarak, hayata dair ilhamlar aldığım, yaratıcılığı öğrendiğim, henüz ilk sınıfta mesleğe dair ilk öğretilerinde dahi tasarlamamın verdiği hazzı hissetmemi sağlayan ve dahi öğrencilerinin öğrenim hayatlarını basma kalıp öğretilerden uzak çağdaş ama geçmişin ayak izlerini takip ederek geçirmesi için büyük mücadeleler veren, Üstadım, Hocam, Sayın Hüseyin İlder Taşkıran’a teşekkür ederim.

ALPER DEMİR